

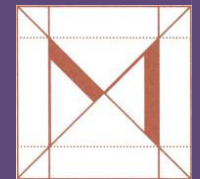
WENUM EN WIESEL

RUIMTELIJKE EN CULTUURHISTORISCHE WAARDERING VAN DE KARAKTERISTIEKE BEOUWING IN WENUM EN WIESEL, APELDOORN

Onderzoek i.o.v. de gemeente Apeldoorn
april 2011

MONUMENTEN
ADVIES
BUREAU

COLOFON

Opdrachtgever

Gemeente Apeldoorn

Analyse en fotografie

drs. C.J.B.P. Frank

drs. J.H.J. van Hest

**Dit is een uitgave van het Monumenten Advies Bureau, april 2011, copyright
MAB Nijmegen 2011**

Monumenten Advies Bureau

Drs. C.J.B.P. Frank

Drs. F.A.C. Haans

Mw. drs. C.H.J.M. van den Broek

Mw. V. Delmee BSc

Drs. J.H.J. van Hest

Ing. G. Korenberg

Mw. drs. M. Lemmens

Mw. drs. L. Valckx

Bredestraat 1

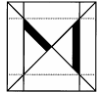
6542 SN Nijmegen

Tel: 024-3786742

Fax: 024-3792477

Info@monumentenadviesbureau.nl

www.monumentenadviesbureau.nl

RUIMTELIJKE EN CULTUURHISTORISCHE WAARDERING VAN DE KARAKTERISTIEKE BEBOUWING IN WENUM EN WIESEL, APELDOORN

INHOUDSOPGAVE:

1 INLEIDING	4
2 INVENTARISATIE, SELECTIE EN WAARDERING	7

1 INLEIDING

Rapportage

Dit rapport bevat de resultaten van een cultuurhistorische inventarisatie van niet beschermd bebouwing in het bestemmingsplangebied Wenum-Wiesel in de gemeente Apeldoorn. Deze rapportage vormt een aanvulling op de cultuurhistorische analyse (CHA) van Wenum-Wiesel uit 2010, die er niet specifiek op was gericht om individuele objecten te waarderen.

Op basis van eerdere inventarisatierondes en analyses alsmede hernieuwd veldwerk is een selectie gemaakt van objecten, die bepalend en waardevol zijn voor het ruimtelijke beeld van het gebied en die aanmerkelijke cultuurhistorische waarden bezitten. Deze objecten worden in dit rapport gewaardeerd op cultuurhistorische en ruimtelijke waarden, onder andere aan de hand van de gebiedskarakteristiek.

De resultaten dienen als input voor het nieuwe bestemmingsplan voor Wenum-Wiesel. Hierin zullen het bepalende en waardevolle ruimtelijke beeld en de cultuurhistorische kwaliteiten een verankering krijgen. Het doel is het behoud van een herkenbaar en voor Wenum-Wiesel karakteristiek beeld, waarin de historische gelaagdheid en het onderscheiden karakter van de deelgebieden en objecten zichtbaar blijven.

Hoofdstuk 2 van deze rapportage behandelt de hiertoe gehanteerde onderzoeksmethodiek. Het rapport bevat een overzicht met een presentatie (in woord en beeld) van alle geïnventariseerde objecten, aangevuld met de uitkomsten van de waardering en de conclusie. De onderzoeksresultaten zijn tevens verwerkt op de bijgevoegde waardenkaart. Op deze kaart zijn ook de gemeentelijke en rijksmonumenten aangegeven.

Gebiedskarakteristiek van Wenum-Wiesel

Hieronder volgt een beknopte beschrijving van de historische karakteristiek van het gebied Wenum-Wiesel. Deze karakteristiek dient als kader voor de waardering van de objecten verderop in dit rapport. In deze beschrijving ligt de nadruk op bijzondere en waardevolle kenmerken. De tekst is gebaseerd op de cultuurhistorische analyse (CHA) van het gebied uit 2010, en komt in essentie overeen met de beschrijving in het bestemmingsplan. Daarnaast is

aansluiting gezocht bij de relevante hoofdstukken in het Groot Apeldoorns Landschapskookboek en het Klein Apeldoorns Dorpenkookboek. Deze beide kookboeken zijn handreikingen voor het realiseren van ruimtelijke kwaliteit bij nieuwe ontwikkelingen, en verkeren beide voorsnog in concept-fase.

Het waardevolle, karakteristieke beeld van het landschap van het bestemmingsplangebied Wenum-Wiesel wordt bepaald door de volgende ruimtelijk-cultuurhistorische lagen met de bijbehorende objecten: het oude agrarische landschap van enken en kampen (middeleeuwen tot 19de eeuw), het proto-industriële systeem van sprengbeken en waterwerken, de jonge heideontginningen (19de en eerste helft van de 20ste eeuw), de landgoederen en de oude infrastructuur.

Ligging en eerste indruk

Het bestemmingsplangebied Wenum-Wiesel ligt direct ten noorden van de stad Apeldoorn en dankt zijn naam aan twee eeuwenoude agrarische nederzettingen: Wenum in het oosten en Wiesel in het westen. Het gebied ligt in de overgang van de hogere gronden van de Veluwe-stuwwal, die tegenwoordig grotendeels bebost is, via een halfopen tussenzone naar het laaggelegen en grotendeels open landschap van het IJsseldal. Sinds Apeldoorn in de late 19de eeuw sterk begon te groeien is de stadsrand steeds verder richting Wenum en Wiesel opgerukt. De landschappelijke ligging vlakbij de stad tussen Veluwe en IJsseldal heeft in sterke mate een stempel gedrukt op de ontwikkelingsgeschiedenis en het huidige karakter van het gebied.

Ontwikkeling

Vanaf ongeveer de 9de eeuw werden gunstig gelegen middelhoge gronden op de flank van de stuwwal vrijwel permanent voor akkerbouw gebruikt. De akkers werden bemest met plaggen die op de hei of in het bos werden gestoken, en die veelal in schaapskooien werden gelegd om ze te vermengen met de schapenmest. De schapen werden in kuddes geweid op de hei, die was gelegen op de hogere gronden van de Veluwe en in de natte randzone. De lager gelegen natte gronden langs de beken en verder naar het oosten

werden veelal gebruikt als weiland en hooiland.

De oude akkers zijn nog voor een groot deel herkenbaar bewaard in de vorm van enken (akkercomplexen waar verschillende boeren van een buurtschap hun akkers bij elkaar hadden liggen) en kampen (afzonderlijke akkers van individuele boeren). Ook zijn de oude wegen, paden en schaapsdriften vaak bewaard gebleven.

Vanouds lagen er enkele natuurlijke beken in het gebied die van west naar oost stroomden. Al in de 14de eeuw werd het water van de Wenumse beek gebruikt om de Wenumse watermolen aan te drijven. In de 17de eeuw ontstond er een grote behoefte om meer watermolens te bouwen, om hier papier te kunnen maken en metaal te verwerken. Maar daarvoor was ook meer water nodig. Om zoveel mogelijk stromend water te verkrijgen werden de Wenumse beek en de Koningsbeek naar het westen toe verlengd en werden *sprengkoppen* gegraven. Dit zijn kunstmatige bronnen waar het grondwater wordt aangeboord. Vanaf deze sprengkoppen werd het water zo horizontaal mogelijk naar de nieuwe molens verplaatst, die verder naar het oosten waren gelegen, om daar een maximaal hoogteverschil te creëren zodat een groot waterrad kon worden aangedreven. De bedding van die kunstmatige beken, die *sprengen* worden genoemd, lag vlak bij de sprengkoppen verdiept in het landschap en verder stroomafwaarts juist hoger dan het omliggende land, tussen kades.

In de 19^e eeuw werden de watermolens vaak omgevormd tot wasserijen, die tot ver in de 20ste eeuw dienst hebben gedaan. Op dit moment bestaat alleen de Wenumse watermolen nog. Maar de locaties van andere molens zijn vaak nog te herkennen aan restanten van waterwerken en gebouwen.

Er zijn ook nog andere waterwerken die een belangrijke rol speelden in de historie van het gebied. Nabij het buurtschap Jonas, in het uiterste noordoosten van het gebied, lag tot in de 20ste eeuw een eendenkooi. Thans is deze verdwenen, maar de vreemde uitstulping van de gemeentegrens richting Jonas is een resultaat van het feit dat de kooi sinds de 17de eeuw bezit was van de Oranjes die op het Loo resideerden. Het Apeldoorns Kanaal is in de 19de eeuw aangelegd, strak langs de veel oudere afwatering De Griff, om Apeldoorn en de oostelijke Veluwezoom economisch te ontsluiten. Sindsdien vormt het kanaal de fysieke oostelijke grens van het gebied Wenum-Wiesel. De oudere wegen waren grotendeels in oost-west richting gelegen, op de lage dekzandruggen die diezelfde richting volgden en waarop de oude akkers en buurtschappen waren gelegen. Deze structuur werd min of meer haaks doorsneden door het kanaal.

De aanleg van het kanaal werd voor een groot deel gefinancierd door Koning Willem I, die net als zijn voorvaders op het landgoed Het Loo resideerde. Dit landgoed ligt net ten zuidwesten van het gebied Wenum-Wiesel (voor een klein deel er binnen), en heeft ook verder een belangrijke rol gespeeld in de geschiedenis van het gebied. Veel inwoners werkten in het verleden bijvoorbeeld op Het Loo of in het Kroondomein (op de stuwwal, direct ten westen van het gebied). Het is mede hierdoor dat zich in het gebied tamelijk veel (vrijstaande) arbeiderswoningen bevinden. Ook de naam Koningsbeek refereert aan de Oranjes, evenals Stadhoudersmolen (net buiten het gebied aan die beek).

Behalve Het Loo zijn er sinds de 18de eeuw ook nog enkele kleinere landgoederen en landhuizen in het gebied gesticht. Het landschap bood goede economische en recreatieve mogelijkheden (landbouw, jacht), en de nabijheid van de Oranjes gaf extra status.

Eeuwenlang veranderde er weinig in het landbouwsysteem en de agrarische nederzettingen. Af en toe kwam er een akker, een boerderij, een huisje of een landhuis bij, en af en toe verdween er ook weer iets. Maar met de uitvinding van de kunstmest in de 19de eeuw verdween de noodzaak van de schapenteelt. De heidegronden, die voorheen gemeenschappelijk bezit waren geweest van de boerengemeenschappen, de zg. *marken*, werden nu in delen verkocht aan particulieren. Deze ontgonnen de grond tot productiebos (op de hogere gronden) of tot akker- en grasland (de 'jonge heideontginningen' op de lagere gronden). Deze ontginningen werden rationeel verkaveld in merendeels rechthoekige percelen, ontsloten door rechte wegen, contrasterend met de oude (merendeels middeleeuwse) ontginningen die een veel grilliger structuur hebben. De jonge heideontginningen zijn meestal zeer open, terwijl de oude ontginningen meest halfopen zijn, met kleine bosjes, boomplukjes en houtwallen.

In de 20ste eeuw drukten mechanisatie, schaalvergroting en ruilverkaveling een stempel op het karakter van het agrarische landschap in Nederland. Ook in dit gebied was dat het geval, maar gelukkig geldt dat veel minder voor Wiesel en de omgeving van de Wenumse Beek en Wenumse Enk: overheerst nog het kleinschalige en gevarieerde beeld van het eeuwenoude pre-industriële agrarische landschap. In dit gebied is het landschap ook een belangrijke drager van natuurkwaliteit. In de beken, oevers, bermen, houtwallen, boomplukken en bossen huizen bijzondere soorten, en ten dele fungeren ze ook als verbindingzone.

De landschappelijke schoonheid van het gebied in combinatie met de

nabijheid van de stad werd in de 20ste eeuw zeer gewaardeerd: hier en daar verrezen villa's en bungalows; agrarische gebouwen werden soms vervangen door woonhuizen. In het zuiden van het gebied verdichtte de bebouwing zich, als overloop van de stad, steeds verder tot lintbebouwing langs bestaande wegen. Behalve woningen werden hier bedrijven gevestigd, en ook vonden kermisexploitanten hier hun thuisbasis.

Sinds de tweede helft van de 20ste eeuw nam het grondgebruik voor de landbouw af en namen naast wonen en bedrijvigheid, ook de functies natuur en recreatie steeds meer ruimte in beslag. Een deel van de landbouwgrond is omgevormd tot natuurgebied en een ander deel wordt gebruikt voor de recreatieve veehouderij met paarden en pony's. Akkerbouw vindt nog nauwelijks plaats in het gebied. Ten dele wordt het voormalige akkerland nu gebruikt voor boomkwekerijen, en in een incidenteel geval zelfs voor wijnbouw.

De jongere functies en de bijbehorende objecten die in bovenstaande alinea worden besproken, zijn echter niet bijzonder karakteristiek of waardevol. Dit soort functies en objecten zijn ook elders binnen en buiten de gemeente veel te vinden (met name in de nabijheid van steden) en hebben slechts een beperkte samenhang met de landschappelijk ondergrond en de cultuurhistorische achtergrond. Daarom is dit deel van de landschappelijke karakteristiek niet hoog gewaardeerd en komen de bijbehorende objecten niet in aanmerking voor de status van 'karakteristiek object', tenzij er uitzonderlijke waarden in het geding zijn.

Behalve het Apeldoorns Kanaal en de diverse beken is er in het plangebied nog meer cultuurhistorisch waardevolle historische infrastructuur (of de relictten daarvan) te vinden. Er zijn diverse eeuwenoude wegen en paden die veelal een slingerend verloop hebben, terwijl de wegen in de jonge heideontginningen juist recht zijn. In de 19de eeuw werd de ontsluiting van Apeldoorn uitgebreid met de rechtgetrokken Zwolseweg, het nog duidelijk herkenbare traject van de vm. spoorlijn Apeldoorn-Hattermerbroek, alsmede met het Apeldoorns Kanaal. In de jaren '30 van de 20ste eeuw werd begonnen met de aanleg van een nieuwe Rijksweg Apeldoorn-Zwolle. Deze werd niet voltooid, maar het traject is nog duidelijk herkenbaar in het landschap.

Concluderend kan worden gesteld dat het waardevolle, karakteristieke beeld van het landschap van het bestemmingsplangebied Wenum-Wiesel wordt bepaald door de volgende ruimtelijk-cultuurhistorische lagen: het oude agrarische landschap van enken, kampen, houtwallen en boerderijen

(middeleeuwen tot 19de eeuw); het proto-industriële systeem van sprengbeken, watermolens en wasserijen; de jonge heideontginningen met verspreid liggende boerderijen (19de en eerste helft van de 20ste eeuw); de landgoederen met de bijbehorende landhuizen; en de oude infrastructuur.

2 INVENTARISATIE, SELECTIE, WAARDERING

Selectie en veldwerk

Voor de inventarisatie en selectie is gebruik gemaakt van eerdere analyses van het dorp, met name de cultuurhistorische analyse uit 2010. Bovendien is aanvullend veldwerk en archiefonderzoek verricht. Het veldwerk vond plaats op 17 maart 2011. De gemeentelijke en rijksmonumenten zijn niet in de inventarisatie opgenomen omdat deze reeds afdoende zijn beschreven en beschermd.

De niet beschermde objecten, die wel bepalend en waardevol zijn voor het ruimtelijke beeld van het projectgebied en die aanmerkelijke cultuurhistorische waarden bezitten worden getoetst aan de hand van een vijftal ruimtelijke en cultuurhistorische criteria.

Er zijn drie ruimtelijke waarden, waarbij wordt ingezoomd van gebied, via ensemble op het object. Deze benadering sluit aan bij de ruimtelijke insteek van het project. De ruimtelijke waardering krijgt dus de nadruk. Op objectniveau zijn nog een criterium historische waarde en een op de verschijningsvorm gericht criterium toegevoegd.

Waardevolle elementen van het erf en directe omgeving, zoals beeldbepalende bomen, lanen of singels, worden indien relevant in de puntsgewijze beschrijvingen genoemd, maar spelen in de waardering van de bebouwing geen directe rol. Evt. kunnen dergelijke waardevolle groenelementen wel op een andere manier in het bestemmingsplan worden opgenomen. (bijvoorbeeld als monumentale boom of als bestemming groen). Karakteristieke bijgebouwen op het erf worden wel expliciet genoemd.

Ruimtelijke waarde

1. Gebied: van belang als wezenlijk onderdeel of ondersteuning van de cultuurhistorische gebiedskarakteristiek;
2. Ensemble: beeldondersteunend bij rijks- of gemeentelijke monumenten of als onderdeel van een waardevol historisch ensemble;
3. Object: bijzondere betekenis voor het beeld ter plekke door beeldbepalende ligging, zichtlijnen, landmarkfunctie;

Historische waarde

4. Illustratief voor de (ontwikkelings)geschiedenis van het dorp of het landschap

Objectwaarde

5. Belang vanwege authenticiteit, zeldzaamheid, functie en/of vorm;

Er worden dus 5 criteria gehanteerd, waarbij -, 0, + of ++ kan worden gescoord.

- ++ = hoge waarde
- + = positieve waarde
- 0 = neutrale waarde
- = negatieve waarde

In de objectenlijst is ieder object kort gekarakteriseerd en per criterium getoetst op de aanwezige kwaliteit. In de korte waardenomschrijving wordt duidelijk waarom een -, een 0, een + of een ++ wordt gescoord.

Eindwaardering

De optelsom van de scores leidt tot het formuleren van een eindwaardering:

Hoge totaalwaarde (H): minimaal 2x ++ en 2x +;

Positieve totaalwaarde (P): minimaal 3x + en 2x 0;

Neutrale totaalwaarde (N): alles daaronder;

Vanwege de "hoge ondergrens" van de veldselectie bevat het in dit rapport gepresenteerde overzicht geen panden, die een neutrale of negatieve totaalwaarde scoren.

Definitie totaalwaarden

Hoge totaalwaarde

Alle beschermenswaardige onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles), die vanwege de voornamelijk hoge ruimtelijke waarden, historische waarden en objectwaarden van wezenlijk en onlosmakelijk belang zijn voor het projectgebied en zijn historisch-ruimtelijke gebiedskarakteristiek. Instandhouding van het gevelbeeld en/of hoofdvormen is noodzakelijk.

Positieve totaalwaarde

Alle karakteristieke onderdelen (gebouwen, objecten en ensembles) die vanwege de voornamelijk positieve ruimtelijke waarden, historische waarden en objecten van positieve betekenis zijn voor het projectgebied en zijn historisch-ruimtelijke gebiedskarakteristiek. Instandhouding van het gevelbeeld en/of hoofdvormen is wenselijk.

Neutrale totaalwaarde

In deze inventarisatie niet van toepassing.

Adres en foto	Korte karakteristiek	1	2	3	4	5	W
Jonas 15 	In Wenum gelegen hallehuisboerderij uit omstreeks 1930. Het pand heeft een rechthoekige plattegrond, bakstenen gevels en een afgewolfd zadeldak met rietdekking. <ol style="list-style-type: none"> 1. Van belang als onderdeel het oude agrarische landschap van enken en kampen, hier aan de zuidrand van oud akkergebied ten oosten van Vaassen, aan de rand van het laag gelegen Vaassense Veld / Broek; 2. Maakt deel uit van een waardevol agrarisch ensemble waartoe ook de vroegere kooikerwoning van de eendenkooi van Het Loo behoort (Jonas 12); 3. Beeldbepalende ligging aan de Jonas; 4. Illustratief voor de ontwikkelingen op de overgang van de oude akkers bij Vaassen en het vrij natte gebied van het Vaassense Broek; 5. Karakteristieke, volgens het streekeigen type opgezette hallehuisboerderij; zowel in de hoofdvorm als de detaillering gaaf bewaard gebleven; 	++	++	+	+	++	H
Jonas 12 	In Wenum gelegen vroegere kooikerwoning van de eertijds ten zuiden ervan gelegen eendenkooi "De Poel" van Het Loo (reeds genoemd in 1699). Jonas 15 is in zijn huidige opzet midden 19 ^{de} -eeuws (mogelijk oudere kern) en heeft een rechthoekige plattegrond en een afgewolfd zadeldak met rietdekking. <ol style="list-style-type: none"> 1. Van belang als onderdeel het oude agrarische landschap van enken en kampen, hier aan de zuidrand van oud akkergebied ten oosten van Vaassen, aan de rand van het laag gelegen Vaassense Veld / Broek; 2. Maakt deel uit van een waardevol ensemble van historische boerderijen; 3. Beeldbepalende ligging aan de Jonas; 4. Illustratief voor de ontwikkelingen op de overgang van de oude akkers bij Vaassen en het vrij natte gebied van het Vaassense Broek; relict van de oude eendenkooi van de heerlijkheid Het Loo; 5. Karakteristieke, volgens het streekeigen type opgezette hallehuisboerderij; in de hoofdvorm gaaf bewaard gebleven, maar enige detailwijzigingen; 	++	++	+	++	+	H
Kanaal Noord z.n. 	In Wenum gesitueerd ijzeren windmolentje, in het direct ten westen van het Apeldoorns Kanaal gelegen gebied van de Wenumse Enk. <ol style="list-style-type: none"> 1. Van belang als onderdeel van de voor de agrarische en de waterhuishouding bedoelde historische artefacten in het gebied van de Wenumse Enk; 2. In de onmiddellijke omgeving bevinden zich geen waardevolle historische objecten; ligging vlak langs de historische waterverbindingen van het Apeldoorns Kanaal en de Grift; 3. Voornamelijk in winterseizoenen zichtbaar; 4. Illustratief voor de historische waterstaatkundige ontwikkelingen in het gebied; 5. Karakteristiek historisch windmolentje; van een in de gemeente Apeldoorn inmiddels zeldzame betekenis; 	++	+	0	+	++	H